

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

ראש השנה תשס"ד
מספר 515מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ברכת נשיא האוניברסיטה לראש השנה תשס"ד

בפרוס השנה החדשה, ברצוני לברך את כל חברי הסגל שתּרמו מידיעותיהם ומחכמתם בדיסציפלינות השונות לדפי פרשת השבוע, בברכת בריאות גופא ונהורא מעליא. עם ישראל עבר שנה קשה בתחום הביטחוני ואיבד מטובי בניו. יהי רצון שתהא השנה הנכנסת סוף וקץ לכל צרותינו, ושתחל שנה חדשה וברכותיה. השנה חגגנו את הופעת דף ה - 500 של פרשת השבוע. זהו הישג בלתי רגיל לעבודתה המסורה של מערכת המפעל החשוב הזה, שלחבריה מגיעה ברכת "ישר-כוח" חמה. כמו כן, החודש ראה אור הספר "מפירות האילן על המועדים". יהי רצון כי ספרים ודפים אלה יזכו את הרבים באהבת התורה, ויהיה זה שכרנו.

בברכת כתיבה וחתימה טובה,
פרופ' משה קוה
נשיא

"נרבה זכויות כרימון"

על מאכלי ראש השנה המיוחדים¹ אנו למדים מן התלמוד הבבלי² (הוריות יב, ע"א):
אמר אביי: השתא דאמרת סימנא מילתא היא, לעולם יהא רגיל למיחזי³ בריש שתא: קרא ורוביא כרתי וסילקא ותמרי.

¹ על מאכלי רה"ש ראה: רח"י יעקבזון, **סימנא טבא**, ירושלים תשכ"ה, עמ' א-ז; ר"צ סלושץ, 'סימנא מילתא היא', **שמעתין**, 76-75 (תשמ"ד), עמ' 44-32. בין אלו שהתייחסו לאחרונה למאכלי רה"ש ועניניהם בולט במיוחד רע"א יצחק, שחיבר ספר שלם בנושאים אלו, הן בהלכה והן בדרוש, **שדי יער**, ירושלים תשנ"ח. ² אכן, סמך למקצתם ישנו באמור בנחמיה ח: י (על רה"ש): "אכלו משמנים ושתו ממתקים". ראה: תשובת ר' נטרונאי גאון, אשר הובאה במקורות אלו: **ספר ראבי"ה**, מהד' ר"א אפטוביצר, ח"ב, עמ' 246; **אור זרוע**, הל' רה"ש, סי' רנו; **מרדכי**, תחילת מסכת יומא. לאסמכתאות נוספות במקרא למאכלים מתוקים ברה"ש, ראה: ר"א מגרמיזא, **רוקח**, הל' ראש השנה, סי' רא, מהד' רש"ב שניאורסון, ירושלים תשכ"ז, עמ' צב; **ספר מהרי"ל**, הל' ראש השנה, ז, מהד' ר"ש שפיצר, ירושלים תשמ"ט, עמ' רעו-רעז.

³ לעומת הנוסח במסכת הוריות "למיחזי", שמשמעו 'לראות', במקבילה שבמסכת כריתות (ו, ע"א) הנוסח הוא "למיכל", שמשמעו 'לאכול'. הבדל זה מצוי גם בתשובות הגאונים (תשובת רב נטרונאי, לעיל הערה 2, המציינת אכילה, לעומת תשובת רב האי, המצוטטת להלן בפנים, המציינת ראייה) ובספרות הראשונים, ראה: ר"צ סלושץ (לעיל הערה 1), עמ' 36-37; ר"ד שפרבר, **מנהגי ישראל**, ח"ד, ירושלים תשנ"ה, עמ' מו-מח. מכל מקום, נתרווח המנהג בקהילות ישראל לאכול את המאכלים הללו, וכפי שכתבו הטור והשלחן ערוך, או"ח, סי' תקפ"ג. עם זאת, כתבו רבים, מי שקשה לו לאכול איזה מין, יש לו להדר לראותו, כדי לקיים לכל הפחות את "למיחזי"!

כבר בתשובות הגאונים ישנה התייחסות למאכלים אלו ולסימניהם, ויש בהן הרחבות והוספות על האמור בתלמוד. כך למשל, מצאנו בתשובת רב האי גאון (בבל, מאה י"א):⁴

ועדיין כן המנהג מכל החכמים ... ומקריבין לפנייהם טנא שיש בו דלוע ופול המצרי וכרישין ירקו' תרדין תמרי, ומביטין בו ... ומוציאי' משמה⁵ סי' טוב. על דלוע אומר קרא יקרא גזר דינינו, ועל הפול רוביא ירבו זכויותינו, ועל הכרשין כרתי יכרתו שונאינו, ועל תרדין יסתלקו עוונותינו, ועל התמרים תמרי יתמו עוונותינו. ומוסיפין עוד רימון ואומרים עליו נרבה זכויות כרמון. אלה מנהגינו ומנהג אבותינו.

תשובה זו מלמדת כי על המאכלים הללו נאמרו בקשות מסוימות, המתאימות לשמם, והיא מלמדת גם על מקומו של הרימון בראש השנה. מכאן ואילך מוזכר הרימון אצל חלק מן הראשונים והאחרונים, כמו הרמ"א בהגהותיו לשלחן ערוך (או"ח, סי' תקפג, א), שכתב: "ויש אוכלים רימונים ואומרים נרבה זכויות כרימון".

ר' חזקיה די סילוה (ירושלים, מאה י"ז) בחיבורו פרי חדש (או"ח שם) עורר קושיה הנוגעת לבקשה על הרימון: בברכות נו, ע"א⁶ דרשו חכמינו את הפסוק בשיר השירים (ד: ג; ו: ז): "כפלה הרמון רקתך" ואמרו: "מאי רקתך" - אפילו ריקנין שבך מלאים מצוות כרימון.⁷ לאור דרשה זו תמוה אפוא, מה מקום יש לבקשתנו בראש השנה ש'נרבה זכויות כרימון', והרי גם ריקנין שבישראל 'מלאים מצוות כרימון', וכלום מבקשים אנו להידמות להם?!

בעל הפרי חדש עצמו יישב, שאמנם הריקנים שבישראל מלאים מצוות כרימון, אבל הם צוברים אותן במשך כל ימי חייהם, ואילו אנו מבקשים, מדי ראש השנה, לזכות במלאי שכזה בשנה אחת בלבד! באופן זה, במשך כמה שנים, נוכל לזכות בכמות מרובה ביותר של מצוות בהשוואה לריקנים שבישראל, ומוכן יפה מקומה של בקשה זו.

ר' יהודה עייאש (אלג'יר, מאה י"ח) בחיבורו מטה יהודה⁸ הציע שני תירושים נוספים. השני שבהם:⁹ אמנם ריקנים שבישראל מלאים מצוות כרימון, אבל אפשר שיש בידם גם עוונות, ובאופן שהעוונות שלהם מרובין מן הזכויות. ברם, אנו מבקשים בראש השנה "שירבו זכויותינו כרימון", והיינו שיהיו הזכויות שלנו מרובין מן העוונות.

הבחנה אחרת הוצעה ע"י ר' דוד נג'אר¹⁰ (תוניס, מאה י"ח). ריקנים שבישראל אכן מלאים מצוות, אבל "כפלה הרמון" בלבד, כלשון הפסוק הנדרש אודותם, ואילו אנו מתפללים בראש השנה שנזכה לריבוי זכויות "כרימון", והיינו כרימון שלם!

על התשובות הללו ועל אחרות שנאמרו בספרי האחרונים,¹¹ נציע עוד שתיים:¹²

⁴ ראה: **חמדה גנוזה**, ירושלים תרכ"ג, סי' קסו, וראה להלן הערה 18 על אגרת ר' מצליח. תשובות אלו הובאו גם אצל רב"מ לוין, **אוצר הגאונים**, ראש השנה לב, ע"ב, עמ' 52-53.

⁵ ר"ד **אבודרהם**, תפלת רה"ש, ירושלים תשכ"ג, עמ' רסו, שהביא תשובה זו כתב: "ומוציאי' משמותם".

⁶ וכעין זה במקבילות: עירובין יט, ע"א; חגיגה כז, ע"א; סנהדרין לז, ע"א.

⁷ ריקנים אלו, כעולה מן האמור בברכות שם, הם ריקנים מתורה, אבל מלאים במצוות. בעניין המצוות שבידם כתב רנצ"י ברלין (הנצי"ב מוולוז'ין) בחיבורו **מרומי שדה**, חגיגה כז, ע"א: "שמלאים מצוות כרימון - היינו צדקה וגמ"ח, דהוא נקרא מצוה סתם, כדמוכח בב"ב ט, א בפסוק והעמדנו עלינו מצות. וגם יש עוד מצות שבאים לתענוג ... ופושעי ישראל עושין אותם ומקבלין שכר, דמצוה א"צ כונה". אמנם, במקבילות (בהערה הקודמת) מכונים ריקנים אלו "פושעי ישראל", וכבר כתב ר"י טייטלבוים (האדמו"ר מסאטמאר), **דברי יואל** (ע"ה"ת), ח"ט, ברוקלין תשמ"א, כי תבוא, עמ' קנ: "יצויר להיות מלאים מצות, ואעפ"כ קראוהו חז"ל פושעי ישראל". ובאמת, יש גם הפחותים מהם, "שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים", הם המשולים לערבה, אבל הם מועטים מן הריקנים, ראה: ר"ח פאלאגי, **עיני כל חי**, אומיר תרל"ח, דף יא סע"א-רע"ב, עירובין יט, ע"א.

⁸ ליוורנו תקמ"ג, ח"ב, סי' תקפ"ג, א, דף רצ, ע"ב.

⁹ וכעין זה כתב ר"י תאומים, **פרי מגדים**, או"ח, משבצות זהב, סי' תקפ"ג, אות ב.

¹⁰ הביאו משמו: רא"ח בורג'ל, **מגדנות נתן**, ליוורנו תקמ"ה, ליקוטים לש"ע, דף מו, ע"א; ר"י פייתוסי, **מזבח כפרה**, ליוורנו תק"ע, רנו ליעקב (נדפס בסוף הספר), ליקוטי מסכת מגילה, דף קיט, ע"א. וכן תירץ ר"א הלוי ׳ן טובו, **פקודת אלעזר**, ירושלים תשל"ח, או"ח, ח"ג, סי' תקפ"ג, דף נא, ע"ג.

¹¹ ראה למשל: **שדי יער** (לעיל הערה 1), חלק הדרוש, עמ' קמג-קנא.

¹² ראוי לציין כי קושיה דומה לזו הנדונה כאן מתעוררת על האמור במגילה ו, ע"א: "רקת זו טבריא ... ולמה נקרא שמה רקת - שאפילו ריקנין שבה מלאין מצות כרימון". ושאל רא"ל גינצבורג, **טורי אבן**, מגילה שם, "מאי רבותא דטבריה", והרי על כל ישראל מעיד הכתוב "כפלה הרמון רקתך", שאפילו הריקנין שבהם מלאין מצוות כרימון? - תירושים רבים הוצעו ע"י האחרונים לקושיה זו, ומקצתם יכולים לתרץ גם את הקושיה ביחס לבקשה על הרימון. כך למשל כתב **החת"ם סופר** (חידושי חת"ם סופר על הש"ס, מגילה שם), כי הפסוק "כפלה הרמון רקתך" משווה את ריקני ישראל לאומות העולם, שלעומתם הם מלאים מצוות כרימון, ומעלתה של טבריה הייתה, שהריקנים שבה היו מלאים מצוות כרימון יחסית לעם ישראל. לפי ביאורו ניתן לומר,

[א] בברכות נז, ע"א, ששם נאמרה הדרשה אודות הריקנים, מובא תיאור נרחב יותר, וזה לשונו: הרואה רמונים בחלום, זוטרי - פרי עסקיה כרמונא, רברבי - רבי עסקיה כרמונא, פלגי - אם תלמיד חכם הוא - יצפה לתורה, שנאמר (שיה"ש ח: ב) 'אשקך מייך הרקח מעסיס רמני', ואם עם הארץ הוא - יצפה למצוות, שנאמר (שם ד: ג) 'כפלת הרמון רקתך'. מאי רקתך - אפילו ריקנין שבך מלאים מצות כרמון. נמצינו למדים, כי כאשר תלמיד חכם רואה בחלומו פלחי רימונים ("פלגי"), מורה הדבר על תורה, ואילו לעם הארץ מורה הדבר על מצוות. את פשר ההבדל הזה חידד החת"ם סופר בדרשותיו:¹³

בשידוע כי הרמון יש בו תרי"ג גרעינים נגד תרי"ג מצות¹⁴... ואומר אני, אם הגרגרים מרמזים על המצוות, א"כ העסיס רמונים, שהוא עיקר הפרי, מרמז על התורה, מעין של דבש עסיס רמונים. נמצא רמון כשהוא בשלימותו מרמז על ת"ח שעוסק בתורה שבה תרי"ג מצות ומקיימם.

אמור מעתה, ריקנים שבישראל אכן מלאים מצוות, כנגד גרעיני הרימון, אבל תורה, שהיא כנגד העסיס שברימון, אין להם. ואילו אנו בראש השנה מבקשים שירבו זכויותינו כתכולת הרימון כולו, הגרעינים והעסיס, כדי שנזכה למעלה גבוהה יותר, גם לתורה וגם למצוות! [יש הסבורים כי יש הבדל בין זכויות למצוות. כך כתב ר' עקיבא שלום חיות:¹⁵

וזהו החילוק בין זכויות למצוות. כי המצוה נקרא מי שעושה רק מיראה, מפני שנצטוו ... משא"כ זכויות נקרא מי שעושה כדי לזכות נפשו, כי הוא רצון קונו, ואילו לא נצטוו היה מצפה שיצטוו כדי שיהא לו במה למלאות רצון אביו. ובה יובן השב מאהבה זדונות נעשו כזכויות (יומא פו, ע"ב), ולא קאמר כמצוות.

אמור מעתה, נכון הוא שריקנים שבישראל מלאים הם כרימון, אבל אין הם מלאים אלא ב'מצוות', ואילו אנו מבקשים בראש השנה שנרבה 'זכויות' כרימון, וזכויות הן במעלה גבוהה יותר, שכל עשייתן אינה אלא לעשות רצון אבינו שבשמים.

בשולי הדברים, עדיין יש מקום להבין, מפני מה מלכתחילה שולב הרימון לסימני ראש השנה, ובפרט שהבקשה עליו דומה לבקשה על הרוביא.

יש שאמרו¹⁶ שיתכן כי מלכתחילה שולב הרימון במקום שלא נמצא רוביא, או שלקחוהו משום מעלת ארץ ישראל, שכן הרימון הוא אחד משבעת המינים שנשתבחה בהם א"י.¹⁷ על העניין האחרון יש ללמוד מר' האי גאון, אשר תלמידו, ר' מצליח ב"ר אליהו, התארח בביתו בראש השנה, ובין השאר מספר עליו:¹⁸ "ואחר כך נטל הדבש והאפונה ואמר ארץ זבת וכו'".

נראה, כי זיכרון א"י בראש השנה משמעות מיוחדת לו. ראשית, כבר בתורה נאמר על א"י: "ארץ אשר עיני ה' א-להיך בה מִרְשִׁית השנה ועד אחרית שנה" (דב' יא: יב), ורבותינו דרשו **פסוק זה** (רה"ש ח, ע"א): "מראשית השנה נידון מה יהא בסופה". ופירש רש"י (שם): "שהקב"ה דן בתשרי את כל באי העולם, כל הקורות אותם עד תשרי הבא".

זאת ועוד, ידועה מחלוקת התנאים, רבי אליעזר ורבי יהושע, מתי נברא העולם (ברייתא, רה"ש י, ע"ב - יא, ע"א), ובעניין זה הכריעו כר"א, וכאמור בבבלי (רה"ש כז, ע"א):

אמר רב שמואל בר יצחק: כמאן מצלינן האידנא זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון, כמאן - כרבי אליעזר, דאמר: בתשרי נברא העולם.¹⁹

שבקשתנו ברה"ש, שנהיה מלאים במצוות כרימון, היא יחסית לעם ישראל, וזו מעלה הגבוהה בהרבה ממעלת הריקנים. או למשל, ר"י גויטע בחיבורו **שדה יצחק**, ח"א, ליוורנו תר"ו, מגילה שם, כתב, כי את הפסוק "כפלת הרמון רקתך" אמר שלמה רק ביחס לעיר טבריה, שמעלה מיוחדת הייתה לה, שאפילו הריקנים שבה היו מלאים מצוות כרימון. גם לפי ביאורו יש מקום לבקשתנו ברה"ש, שנרבה זכויות כרימון, שהרי כלל ישראל לא נתברך במעלה זו.

¹³ ר"מ סופר, **דרשות חתם סופר**, ירושלים תשס"ב, ח"ב, דף רמט סע"ג-רע"ד.

¹⁴ כן כתב גם המלבי"ם, שיה"ש, ד: ג.

¹⁵ בחיבורו **נשמת חיה** (פירוש על הוידוי ועל אבינו מלכנו), ווילנא תר"ו, עמ' 33-34.

¹⁶ ראה: ר"צ סלושץ (לעיל הערה 1), עמ' 41.

¹⁷ אפשר שגם המנהג לאכול פירות נוספים משבעת המינים יסודו בעניין זה. כך למשל, נאמר **במחזור**

ויטרי (עמ' 362): "וכן בפרוונצא אוכלין ענבים לבנים ותאנים לבנים". וראה גם **תניא רבתי**, הל' רה"ש, סוף סי' עב.

¹⁸ ראה: רב"מ לרין, **גנוי קדם**, ח"ג, חיפה תרפ"ה, עמ' 67-68, אגרת ר' מצליח.

¹⁹ היינו בריאת האדם. ראה: ויקרא רבה, כט, א; פסיקתא דרב כהנא, כג; תוספות, רה"ש ח, ע"א, ד"ה לתקופות; רבינו בחיי, בראשית א: ג, מהד' רח"ד שעוועל, ירושלים תשל"ז, עמ' כו; ר"ן (על הרי"ף), ג, ע"א, ד"ה ברה"ה.

אמור מעתה, כמו שנתקבלה דעת ר"א בעניין הבריאה, כן נתקבלה דעתו בעניין הגאולה העתידה, או לכל הפחות נתנו לה מקום, והיא (בברייטא שם): "בניסן נגאלו, בתשרי עתידין ליגאל". אפשר אפוא שגם משום כך נהגו בראש השנה לעשות סימנים טובים בפירות א"י, ובכללם הרימון, כדי לרמז על שיבת עם ישראל לארצו, ולעורר ולבקש, שבמהרה יתקיים הכתוב (במד' יד: ח): "אם חפץ בנו ה' והביא אתנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו - ארץ אשר היא זבת חלב ודבש".

ד"ר בעז שפיגל
המחלקה לתלמוד

חלקי הערות שהורדו

ראה: ר' צבי הירש מאבארניק, **דברי צבי**, ווילנא תר"ן, הל' רה"ש, סי' תקפג; ר"ח סופר, **כף החיים**, הל' רה"ש, סי' תקפ"ג ס"ק ו'; רח"צ עהרענרייך, **קצה המטה** (על מטה אפרים), סי' תקפ"ג, ס"ק ט (מהד' ברוקלין, תשס"א, עמ' פח); **סימנא טבא** (לעיל הערה 1), עמ' ב, הערה 10.

ר"ט פריינד, **מועדים לשמחה**, ח"א, ירושלים תשנ"ח, 'סימנא מילתא', עמ' פ-קטו; **פרדס אליעזר** (ראש השנה), ברוקלין תש"ס, פ"ז, 'סימנא מילתא', עמ' רמט-שנ; ר"ח שמרלר, **מועדי חיים** (רה"ש יוהכ"פ), ירושלים תשס"ב, עמ' טז-לא.

בתשובות הגאונים מובא שרוביא הוא פול המצרי, ואילו רש"י פירש שהוא תלתן, על העניין כולו, ראה: **שדי יער** (לעיל הערה 1), עמ' לב-לו, ובהערות שם.

הערה שלימה שהורדה

בספרות הראשונים הורחבו בקשות אלו, והוקדם להן "יהי רצון מלפניך ה' אלוהינו ואלוקי אבותינו", ראה: כלבו, הלכות רה"ש, סי' סד (מהד' ר"ד אברהם, ירושלים, תשנ"ג, ח"ד, עמ' קנ-קנב), ר"ד אבודרהם שם ("ויש אומרה בלשון יהי רצון" וכו'). וכן הוא באליה רבא (על הלבוש), סי' תקפ"ג סע' א, ובמשנה ברורה שם, ס"ק ב. ור"י הלוי הורוויץ בחיבורו **של"ה** (מסכת רה"ש, פרק נר מצוה, מהד' ירושלים, תשנ"ג, עמ' קנו) כתב: "ובודאי רבינו האי אמרו בלשון תפלה, כיש אומרים שהביא האבודרהם! אכן, יש המצדדים שלא לומר שם ה' בבקשות אלו, אלא לומר "יהי רצון מלפניך", ראה: רש"י מלאדי, **שלחן ערוך הרב**, הל' רה"ש, סי' תקפג, סע' א; או לומר: "יהי רצון מלפני אבינו שבשמים", ראה: ר"י עמדין, **סידור היעב"ץ**, ח"ב, שער ח, עין ב, אות ד, מהד' ר"ש הלוי וינפלד, ירושלים, תשנ"ד, עמ' רלד (למעט ה"הי רצון הראשון על התפוח בדבש); **סימנא טבא** (לעיל הערה 1), עמ' ה; רש"י אויערבאך, **הליכות שלמה** (תשרי-אדר), ירושלים, תשס"ג, עמ' יב, הערה 70.

הערה למאמרו של ד"ר בעז שפיגל בגיליון ראש השנה תשס"ד

קראתי בעיון ובעניין את דבריו של ד"ר בעז שפיגל בגיליון ראש השנה תשס"ד של הדף השבועי, ונוראות נפילתי לראות לקראת סוף דבריו את המשפט: "בשולי הדברים, עדיין יש מקום להבין, מפני מה מלכתחילה שולב הרימון לסימני ראש השנה, ובפרט שהבקשה עליו דומה לבקשה על הרוביא". אתמהא! והלא הוא עצמו הביא את שתי הברכות (בנוסחים הן של רב האי גאון והן של הרמ"א) בראש מאמרו, והן שונות, שהרי על הרוביא מברכים "שירבו זכויותינו", ואילו על הרימון "שנרבה זכויות (או כפי הנוסח הנהוג היום: שירבו זכויותינו) כרימון", לאמור: אין אומרים "שירבו זכויותינו כרוביא" ולעומת זאת אין אומרים לגבי הרימון בסתם "שירבו זכויותינו", והסיבה פשוטה: שהרי יש בסימני ראש השנה כאלה שסימנם הוא בשמם, שניתן לפרשו כרמז טובה וברכה לישראל, כגון הסלק והתמר, ולגביהם לא שייך להזכיר את השם בברכה, שהרי אין לאמר שיסתלקו אויבינו כסלק או שיתמו כתמר, וכך גם הרוביא שסימנה בשמה, ואין לכן לומר "שירבו זכויותינו כרוביא" שהרי בה עצמה אין ריבוי כלל, ומכאן שברכתה "שירבו זכויותינו" בסתם. ואילו סימנים אחרים של ראש השנה, סימנם במהותם המבורכת, שיש בהם מתיקות, כגון בתפוח בדבש (או לפי מנהג הספרדים בסוכר) או ריבוי, כגון

ברימון, שלאחר שחצית אותו והכית קלות בכף על קליפתו, יתגררו אליך בשפע מאות גרגירים, ומכאן "שירבו זכויותינו כרימון".
 ולעניין זה כדאי להוסיף שמכיוון ששמה של הרוביא בערבית "לוביא", הנהיג רבן של כל בני הגולה ה"בן איש חי" (ר' יוסף חיים מבגדאד) להוסיף לברכה ולאמר: "שירבו זכויותינו ותלבבנו" כדי לצאת ידי חובת שני השמות...

פרופ' יעקב שויקה
 מדעי המחשב

”

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. כתובתנו באינטרנט:
<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>